

перехрестя, які утворюють вісім рівних частин, усі даталі скріплюють клеєм або тоненьким дротиком. До кінців рогів прив'язують нарізаний папір – кутаси. А потім все обклеюють папером, оздоблюють.

Зірки і звізди великих розмірів (з ними ходили в коляду старші хлопці і дорослі чоловіки) мали всередині валок, на який кріпилися по дві свічки – їх запалювали під вечір. Коли під час ходи каркас повертався корбою навколо свічок, відбувалося диво: звізда, обертаючись, світилася різнокольоровими барвам. Передня частина у зірки називається небо, вона оздоблена паперовими різнобарвними зірками, місяцем та ангелами.

Кобилойку вирізали з дошки у вигляді голови коня, гриву робили з конопляних волокона пізніше – з паперу. Прив'язували її до пояса, це як правило було атрибутом перевдягненого козака. На Різдвяні свята старші хлопці ходили «з кобилоюкою» до рідних та знайомих колядувати, щедрувати.

Все ця різдвяна краса виготовлена однією людиною з паперу, соломи, тоненьких дерев'яних рейок, колосків. Такий матеріал завжди можна знайти не тільки в селі, а й за бажанням, у місті. Дивись на зроблені ним речі і відчуваєш, скільки любові та знань вкладено цим чоловіком у кожен предмет. Колись Володимир Шагала мені сказав: «В місто їдуть люди за грошима, а в село – за розумом» – і я цьому вірю.

Володимир Іванович Шагала давно пішов у вирій, а його безцінна колекція продовжує дивувати своєю довершеністю та розмаїттям.

*Євгенія Сявавко
(Львів, Україна)*

НАРОДНА ПОБУТОВА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ: ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ (ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ)

У статті обґрунтовано актуальність піднятої у дослідженні проблеми, доведено доцільність обраного для дослідження часового періоду (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Окреслено територіальні межі для виявлення типових явищ у народній побутовій культурі цього періоду в означеному регіоні, що дає можливість показати характерні для народної побутової культури зміни і тенденції, виявити загальні закономірності у її розвитку.

Ключові слова: народна побутова культура, етико-естетичний аспект, самоідентифікація, традиції, цивілізаційні процеси, взаємовпливи

A topicality of the problem, clarified in this article, was justified and there was argued expedience of this time period (late XIX - early XX century). The territorial boundaries to identify typical patterns in people's everyday culture of this period in the defined area were described and it makes possible to show the characteristic changes and trends, which were inherent for people's culture in everyday life and identify common patterns in its development.

Keywords: people's culture in everyday life, ethical and aesthetic aspect, identity, traditions, civilization processes, interplay

Побутова культура, тобто ті цінності – матеріальні і духовні, які є пріоритетними при організації людиною свого повсякденного життя, які вона намагається зберегти, примножити, передати нащадкам, у найбільшій мірі характеризують цю окрему людську індивідуальність (родину, спільноту людей) з точки зору високості її духовних запитів, її розвитку як *homo sapiens*.

Етико-естетичний компонент побутової культури чи не найяскравіше відображує загальний стан культури народу, рівень його цивілізованості. Поряд з цим,

етичні норми і естетичні уподобання населення того чи іншого регіону, якими позначені усі сфери його духовного та матеріального буття, чітко вказують на ступінь усвідомлення та прийняття ним визначальних цінностей своєї етнічної спільноти, тобто її самоідентифікації. З цього огляду найважливішим є дослідити традиційні етико-естетичні ідеали представників різних етнічних чи регіональних утворень, що не піддавались або майже не піддавались змінам і які засвідчують глибинні культурні зв'язки в межах усього етносу. З іншого боку, важливо виявити закономірності змін та трансформацій побутової культури населення під тиском як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, що рухають розвиток національної культури в масштабах загальнолюдських цивілізаційних процесів. З цієї точки зору можна прогнозувати моделі як етико-естетичних стереотипів близького і подальшого майбутнього, так і шукати засоби для сприяння чи протидії їм.

Особливо важливо у зв'язку з цим дослідити особливості побутової культури, зокрема її етико-естетичного аспекту, населення пограничних зон упродовж тривалого історичного періоду, що дає можливість виявити чинники та динаміку імовірнісних новоутворень або ствердити історичну перспективу стабільності й непохитності глибинного культурного ядра того чи іншого етносу, його самодостатності і можливості впливу на сусідні етноси чи його окремі групи.

З цього огляду і з огляду незворотності пошквалювання міжетнічних відносин у найближчій перспективі етнологічній науці важливо проаналізувати особливості культурно-духовних цінностей населення західного пограниччя України, зокрема українсько-польського, що є найбільш протяжним. В силу історичних причин територія українсько-польського пограниччя упродовж віків знаходилась у складі різних адміністративно-політичних утворень, що сприяло посиленню чи нівелюванню етнічної самобутності культури українців. З цього огляду є доцільним дослідження українсько-польського пограниччя у період – друга половина XIX – перша половина XX ст., який характеризується великими перемінами як в соціально-економічному, так і в суспільно-політичному житті населення, що, безумовно, вносило певні корективи в його етико-естетичні погляди та підходи.

Українсько-польське пограниччя включає в себе на території Польщі такі територіально-культурні одиниці як Підляшшя, Холмщина та Надбужанщина, Надсяння й бойківсько-лемківський масив. Тобто воно включає як населення власне українсько-польського пограниччя, так і українсько-білоруського – на півночі та українсько-словацького на південному заході. Якщо йдеться про пограниччя з українського боку, то, крім відомих районів Волинської й Львівської областей, включаємо й Берестейщину, яка у досліджуваний період була етнічно українською. Як відомо, вона в 1918 р. була включена до Української Народної Республіки, про що свідчить «Протокол засідання Малої Ради 6 березня 1918 року» під головуванням М. Грушевського [1]. Ця територія історично належала до Київського, Галицько-Волинського, окремі регіони – до Галицького князівства і споконвічно була заселена етнічними українцями. Українське населення пограниччя за мовними ознаками включає кілька діалектних українських груп: підляську, холмсько-волинську, надсянську, наддністрянську, лемківську і бойківську.

Мовна строкатість відображує специфічні нюанси менталітету населення різних місцевостей на загальному масиві пограниччя, що відбивалось на його етико-естетичних підходах.

Останнім часом у зв'язку з інтенсифікацією євроінтеграційних процесів підвищився інтерес до регіону, що знаходиться по обидва боки ріки Буг. Деякі вчені вважають, що саме Побужжя є центром слов'янства. З метою глибшого всебічного дослідження цієї території започатковано міжнародний проект «Євро-регіон Буг», що має своєю метою дослідити його гуманітарний та економічний потенціал і сприяти його інтеграції в європейське співтовариство.

Етнологічні дослідження на цій території та на інших, перерахованих вище, можуть суттєво вплинути на налагодження стосунків та усунення непорозумінь між народами. Своє місце мають посісти тут народні погляди на споконвічні моральні та духовні цінності.

Етика – зовнішній прояв моралі. Моральні постулати, сповідувані суспільством, знаходять свій вияв у стосунках та діях. Естетика узагальнює і викристалізовує підходи людей до прекрасного, його еталонів та взірців, сформовані в процесі тісної взаємодії з довкіллям. Хоча в сучасній науковій літературі поняття «мораль» та «духовність» розглядаються окремо, однак ми в аналізі побутової культури українців слідуємо за традиційно-народними підходами, де духовно-моральне виступає єдиним нероздільним цілим, адже в традиційній народній ментальності моральне асоціюється з духовним і навпаки. Так само естетичні погляди й переживання невіддільні від поняття «благо» (добро). Цим пояснюється об'єднання двох понять – етика та естетика в назві теми даного дослідження. До них включається й поняття *етикет*, де в рафінованому вигляді сконцентроване як морально-етичне, так і естетичне начало.

Етико-естетичний аспект побутової культури українців як окремий, поза іншими, є одним з головних, коли йдеться «про наше державницьке освідомлення», як висловлювався свого часу один з ідеологів української геополітики Тиміш Олексіук. Він вказав на ряд ознак, за якими людина може себе ідентифікувати як представника українства. Українець є: «Евгенічно-елітарним та побутово-етикальним, що високо цінить в людині її душевні й фізичні якості, яко успадковані нею від предків «добротного роду», і вміє висловити свою пошану до гідності людини у шляхетній мові й поведінці, а не егалітарно-простяцьким, що... не має усталених критеріїв для оцінки фізично-психічних якостей людини та не має пошани до її генетичних первнів...»; «Благочестивим і людяним, із суспільною мораллю, опертою на давно вже усталеному всенародному світогляді соняшного оптимізму і приязного до всього природного світу...» [2].

Деякі вчені до поняття *народна побутова культура*, крім матеріальної і духовної, відносять соціоармативну культуру, що, в свою чергу, включає сферу спілкування, бо саме в ній «зберігаються етнічні стереотипи, символи і стандарти, які знаходять свій вияв в етнічних традиціях» [3].

Завданням даного дослідження є фіксація яскраво виражених, таких, що виступають на поверхні, етико-естетичних характеристик, які вирізняють певні угруповання людей з-поміж інших, у даному разі населення вище названих місцевостей; виявлення стійких, таких, що не піддаються розмиванню, основ, з'ясуванню їх значення в самоідентифікації населення, визначення міри, доцільності чи згубності іноетнічних впливів на розвиток побутової культури корінного етносу, його подальшої повноцінної життєтворчості.

Актуальність наукового вивчення даної проблеми є очевидною з багатьох точок зору: унормування добросусідських відносин між українцями і їх сусідами – поляками на основі загальноєвропейських етико-естетичних ідеалів; прилучення підростаючих поколінь до культуровідповідної, у дусі місцевих традицій, поведінки в природному довкіллі та соціумі; спонукання молоді до підтримання й розвитку кращих надбань побутової культури українців пограниччя за умов засилля бездуховної масової побутової культури в її численних сучасних зразках; розширення інформативної складової в галузі народознавчих досліджень побутової культури означеного періоду і ін.

Історичний період, обраний для дослідження, можна охарактеризувати як знаковий для дослідження такого роду, адже він являє собою суцільний ланцюг соціальних, міжетнічних, політичних тертів та маніпуляцій, змін і трансформацій суспільства. Окреслений період (друга половина XIX – перша половина XX ст.) є етапним для людства загалом (ломка традицій і запровадження інновацій), для

населення українсько-польського пограниччя зокрема, яке в результаті міжвоєнних та післявоєнних переділів опинилось перед потребою корекції чи узгодження власних багатовікових традицій в нових умовах.

Разом з тим, побутова культура корінного населення українсько-польського пограниччя з метою свого самозахисту і утримання єдності з праотчим етнічним організмом затримала в собі багато пережиткових явищ, які при їх вивченні проливають світло або доповнюють уже відомі істини про етнічну історію українців, джерела та чинники їх самобутньої культури, що здатна не лише саморозвиватись, але і впливати на культури інших народів завдяки своїм глибоко духовним базовим підвалинам. У той же час етико-естетичний компонент побутової культури українців пограниччя означеного періоду може продемонструвати міру та позитивні наслідки іноетнічних впливів для розвитку народної культури без небезпеки втрати власної ідентичності.

Етико-естетичний компонент, що присутній в усіх сферах традиційно-народної культури (від звичаїв і дитячих забавок – до знарядь праці і господарського реманенту), особливу функцію виконує там, де взаємодіють усі вікові групи, представники обох статей незалежно від характеру їх трудових занять, адже він сприяє гармонізації стосунків між ними, стимулює їх до активної життєтворчості. Цим обумовлений перелік питань, які охоплює дане дослідження, а саме:

I. Сімейна побутова культура.

II. Поведінкова культура в сільській громаді.

III. Естетика житла та народної ноші. Культура харчування.

IV. Етика та естетика традиційної звичаєвості, святковості.

V. Виховні традиції як засіб ретрансляції етико-естетичних ідеалів народу.

VI. Реліктові явища в народній побутовій культурі українсько-польського пограниччя (друга половина XIX – перша половина XX ст.).

Окремі параграфи розділів мають на меті конкретизувати заторкнуте питання, проілюструвати його переконливим матеріалом у відповідності до загальної проблеми дослідження.

Географічні межі дослідження (з півночі на південь), окреслені приблизно такими населеними пунктами: Біла Підляска, Володава, Савин, Циців, Дрогобуськ, Березно, Холм, Сілець, Красностав, Грубешів, Замостя, Білгорай, Томашів, Чесанів, Любачів, Радимно, Перемишль, Ярослав, Павлокома, Бірча, Дукія, Одрехова, Криниця – на території Польщі. Брест (етнічно), Любомиль, Володимир-Волинський, Сокаль, Рава Руська, Яворів, Устріки Долішні, Лісько, Самбір, Стрий – на схід від кордону з Польщею.

Слід зазначити, що даний аспект проблеми ще не був предметом спеціального дослідження, хоча ті чи інші питання стосовно матеріальної і духовної культури на окресленій території неодноразово підіймались в науковій літературі.

Складність вивчення даного питання полягає в тому, що переконливий науковий виклад його результатів вимагає докладної поінформованості в різних напрямках народної культури, а не обмежується якимось одним. Інформація з даного питання розсипана в її пам'ятках різного плану.

Але виявлення етико-естетичного елемента народної побутової культури (тобто самої її серцевини) корінного етносу окремих земель, збереженого в умовах багатовікового іноетнічного тиску, додає оптимізму у справі подальшого розвитку самобутньої культури українського народу.

Наявна література, свідчення старих людей, переселених на територію України, ознайомлення із пам'ятниками матеріальної і духовної культури в музейних збірках, інші джерела переконливо доводять, що побутова культура населення українсько-польського пограниччя упродовж століття (друга половина XIX – перша половина XX ст.) розвивалась іманентно і в ній відобразились ті закономірності, які діяли в

загальноєвропейському масштабі. Тобто, побутова культура як на території Польщі (до виселення українського населення), так і в Україні розвивалась в межах етнографічних культурних зон: поліської, волинської, опільської, бойківської, лемківської. Хоча, безперечно, тривале перебування носіїв даних культур в складі тих чи інших державно-адміністративних утворень (Російська імперія, Австро-Угорська монархія, Річ Посполита Польська) наклали певний відбиток на народну культуру.

У часи Київської Русі відбувалось розселення наших предків на захід – до Вісли. В період правління Ярослава Мудрого українці остаточно закріплюються в привіслянських територіях. Пізніше ці території ввійшли до Галицько-Волинського князівства, яке визнавалось Європою як держава руського народу. За часів Володимира Великого до Київської держави також належало і Підляшшя. Кордон між Польщею і Київською Руссю тоді пролягав по Віслі. Отже, значна частина етичних норм, які регулювали стосунки в родині і громаді, довгий час тісно пов'язані з «Руською правдою» – кодексом прав і законів, що, в свою чергу, опирався на народне звичаєве право. Через століття Холмщина і Підляшшя підпадають під владу Польщі, хоча, будучи приєднаними до так званого Руського воєводства, ці землі етнічно не належали до Польщі. Після смерті Б. Хмельницького етнічна межа українського розселення на заході поволі відсувається на схід. На 1916 р. західна межа українського етносу пролягала від Лежайська над Сяном далі на схід – до Білгорая, Замостя, Красноставу, далі Вепром до Коцк, звідти на Радзінь, Луків – до Дорогочина над Бугом [4]. Хоча ще на початку XIX ст. західніше знаходилось багато українських автохтонів, які ще розмовляли українською, хоча їх діти вже переходили на польську. У 1909 р. українці в Холмі становили 48,16 відсотків, у Володаві – 64,97%, у Томашові – 46,71%, в Грубешові – 54,3%. На початку XX ст. український етнічний масив на українсько-польському пограниччі був досить потужним.

Вкорінення польського елемента в українському етнічному середовищі прискорилося в роки Першої світової війни. Виселення українського населення на час бойових дій на схід від Бугу, включно з територією Росії, обернулося тим, що український етнос уже не зміг відродитися навіть у попередніх кількостях на цих землях, хоча в результаті лютневої буржуазної революції 1917 р. в Росії значна частина українського населення повернулася на свої землі, зберігши свою мову і звичаї. Серед старшого покоління холмщаків збереглись перекази батьків про стан тогочасної побутової культури росіян: берези навколо житла, таргани, дерев'яна соха, ликові постолі та «щі» (страва з квашеної капусти) кожного дня. Це в той час, коли вони в себе на батьківщині вже орали плугом з металічним лемешем і навіть під час посту щодня міняли страви.

Територія Холмщини й Підляшшя в історичному минулому була предметом інтересів різних держав: Польщі, Австрії, Пруссії, Росії. У зв'язку з цим для українців з цього регіону було важливим питання рідної віри, якою була для них православна віра. Створена в результаті Брестської церковної унії (1596 р.) греко-католицька церква вже в кінці XVIII ст. була піддана латинізації й полонізації. Піддавалась ломці споконвічна сакральна культура українців: насаджувались зміни в церковному устрої, звичаях, обрядах, в обладнанні храмів. В результаті поділів Польщі, об'єднань та роз'єднань греко-католицької та православної церкви, зрештою у складі Царства Польського Російської імперії Холмщина й південне Підляшшя у 1905 р. здобули право міняти православне віросповідання на інше. Гасло російського імперіалізму «розділяй і володарюй» дало свій результат. Почалась жорстока міжконфесійна боротьба, яка посилилась у 1913 р., коли Холмщина і Підляшшя були виділені в окрему Холмську губернію. З метою поступової русифікації українського населення цього краю толерувалися елементи української культури. Пожвавилось громадське життя, українці потягнулись до товариств «Просвіта», «Рідна школа». Однак невдовзі почались репресії української громадськості з боку російського царизму. В кінцевому рахунку Холмщина

стала оплотом автокефальної православної церкви, яка активно впливала на новітню побутову культуру українців навіть у той час, коли на території Радянської України вона була заборонена (1929 р.), навколо неї гуртувались національно свідомі громади і родини.

Надсяння (сучасний Любачівський, Перемиський і Ярославський повіти Польщі), що тісно примикає до Львівщини, територіально і культурно споріднене з нею, становить органічну частину Галичини. У міжвоєнний період тут буяло громадське життя українців, ширився культурно-освітній рух, творились нові традиції, збагачувалась і розвивалась побутова культура у відповідності до загальноєвропейських вимірів.

Що стосується Лемківщини, то вся її північна частина належить тепер до Польщі. Давніми предками лемків, як і бойків, вважається слов'янське плем'я білих хорватів, яке проживало в Карпатах і Прикарпатті. У княжі часи Лемківщина належала до Київської Русі, Галицько-Волинського і Галицького князівств (північна частина). Упродовж століть цей край шматували іноземні загарбники. Запорукою збереження лемків як складової українського етносу була їх народна мова, традиційна культура, релігія і виховні традиції, завдяки яким молоді покоління засвоювали від старших ці національні цінності.

У результаті другої світової війни українське населення було виселене з даних регіонів. Історія земель по східній бік українсько-польського кордону не вимагає звернення до неї в цьому дослідженні.

Українська історична наука, оперуючи неспростовними фактами, документальними даними, архівними матеріалами, висвітлила драматичні, сповнені важких випробувань для українського населення пограниччя події, що відбувалися упродовж століття, зафіксувала колосальні втрати його людського, економічного, культурно-духовного ресурсу, вказавши на недопустимість подальших розчленувань єдиного тіла української нації.

Народознавчі дослідження конкретизують, наповнюють живими, достовірними свідченнями неперервність, несхитність споконвічних ідеалів, світоглядних позицій, віри своїх пращурів, сформованих у тісній єдності з природним довкіллям. Побутова культура, її реліктові явища, зокрема на західних теренах пограниччя, доводять автентичність їх походження, нерозривну єдність з культурною традицією східної галузки слов'янства, сформованою з урахуванням міграційних процесів народів, впливів і взаємовпливів упродовж історичного розвитку. Зображувально-художні засоби, символи, властиві побутовій культурі населення даного регіону, в своїй основі є ідентичними з загальноукраїнськими. Разом з тим вони відображають здатність українців до критичного осмислення, відбору і раціонального введення в неї всього найціннішого, найдоцільнішого з побутової культури сусідніх народів, різних національностей без втрати самобутності, органічності функціонування власної побутової культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сергійчук Володимир. *Етнічні межі і державний кордон України*. – Київ, 2008. – с. 19.
2. *Ibidem*, с. 7-8.
3. *Українці. Історико-етнографічна монографія. У двох книгах. 2 книга*. – Опішня: «Українське народознавство», 1999. – с. 153-187.
4. *Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження*. – Київ, 1997. – с. 79.